

YHTEINEN PÄÄTÖKSENTEKO MIELENTERVEYSKUNTOUTUKSEN YTIMESSÄ

*Lindholm, Camilla & Stevanovic, Melisa & Weiste, Elina (toim.) (2020)
Joint Decision making in Mental Health. An Interactional Approach.
Palgrave Macmillan.*

Osallisuus ja kuntoutujien osallistuminen ovat kuntoutuksenkin kentässä nousseet yhä tärkeämmiksi asioiksi ja myös kuntoutumista edistäviksi tekijöiksi. Camilla Lindholmin, Melisa Stevanovicin ja Elina Weisten toimittama kirja yhteisestä päätöksenteosta mielenterveyspalveluissa on siksi tärkeä avaus osallisuutta koskevaan tutkimukseen sekä keskusteluun. Kirjan keskusteluanalyysin tutkimustraditioon perustuvia artikkeleita yhdistää kiinnostus sellaisiin hoidon ja -kuntoutuksen tilanteisiin, joissa neuvotteluaan vallasta ja auktoriteetista. Kirjoittajat edustavat laajasti mielenterveyskentän sekä kuntoutuksen tutkimusta ja tämä tarjoaakin lukijalle mahdollisuuden päästä tutustumaan aiheeseen monipuolisesti.

Toimitustyöstä vastanneet kolme tutkijaa määrittelevät kirjan tavoitteeksi tarkastella vuorovaikutukseen osallistumista Erving Goffmanin hengessä mikrotasolla, todellisissa tilanteissa ja kasvokkaisissa sosiaalisissa kohtaamisissa. Näin halutaan tuoda monipuolisesti esiin sekä päätöksentekoon osallistumisen reunaehtoja että myös sen seuraamuksia mielenterveyspalveluissa siten, että taustalla vaikuttavat vuorovaikutukselliset prosessit saadaan näkyviin.

Vuorovaikutusta tutkimassa

Artikkelien pohjana olevien tutkimusaineistojen analysoinnissa pureudutaan syvällisesti niihin käytänteisiin ja toimintoihin, joiden avulla sosiaalista vuorovaikutusta rakennetaan, suunnataan ja jäsennetään päätöksenteon eri vaiheissa. Tämä on tärkeää varsinkin silloin, kun asiakkaiden kyky ja valmiudet osallistua päätöksentekoon ovat heikentyneet psyykkisen sairauden sekä usein myös lääkityksen aiheuttamien kognitiivisten muutosten vuoksi. Artikkelit tarjoavat kiinnostavia näkökulmia asiakkaiden ja työntekijöiden väliseen vuorovaikutukseen sekä päätöksentekoon toki myös muussa kuntoutuksessa.

Johdantoluvussa kirjan artikkeleita yhdistävää tutkimusintressiä taustoitetaan kertomalla, miten potilaiden ja kuntoutujien osallisuuden vahvistaminen päätöksenteossa asettuu osaksi psykiatrian ja muuta ammatilaisten ylivaltaa haastavaa historiallista jatkumoa. Jo 1940-luvulla tuotiin esiin potilaiden ihmisoikeuksiin liittyvät epäkohdat psykiatrisessa hoidossa ja ryhdyttiin haastamaan asiantuntija- sekä laitoskeskeisyyttä. Samaa pyrkimystä edustavat myös sosiaa-

lipsykiatrian painotukset, joiden mukaan potilaiden patologiseen puoleen keskittymisen rinnalle ja sen sijasta huomio tulee kiinnittää sairastumisen ja toipumisen sosiaalisiin ehtoihin sekä ympäristöön. Myös antipsykiatrinen sekä survivor-selviytyjien liike ja toisaalta palveluissa kasvava kiinnostus asiakkaiden näkökulmia sekä kokemusasiantuntemusta kohtaan kytkeytyvät näihin pyrkimyksiin.

Johdantoluvussa kuvataan myös, miten päätöksistä neuvotellaan mielenterveyskuntoutuksessa ja miten merkittävästi päätösten tekotapa sekä niiden toimeenpano vaikuttavat kuntoutujan sosiaaliseen ja taloudelliseen tilanteeseen. Kuntoutujan oikeus osallistua omia palveluita koskevaan päätöksentekoon on keskeistä paitsi kuntoutujan osallisuuden myös kuntoutuksen tuloksellisuuden kannalta. Ottamalla yhteinen päätöksenteko esimerkiksi kuntoutuksen suunnittelussa lähtökohdaksi voidaan välttää tilanteet, joissa kuntoutuja on tietämätön hänelle laaditusta kuntoutussuunnitelmasta eikä siksi voi sitoutua siihen. Vallan siirtäminen asiantuntijoilta niille, joita päätöksenteko koskee, valtaannuttaa heitä tunnistamaan ja tuomaan esiin omia arvojaan, toiveitaan ja pyrkimyksiään.

Yhteinen päätöksenteko vahvistaa kuntoutujan osallisuutta

Kirjan yksitoista tutkimusartikkelia on jaettu kolmeen temaattiseen kokonaisuuteen, joista jokaisessa keskitytään yhteen ulottuvuuteen mielenterveysasiakkaiden ja ammattilaisten yhteisessä päätöksenteossa. Viidessä kirjan kahdestatoista luvusta paneudutaan erilaisiin päätöksentekotilanteisiin Klubitalojen kontekstissa. Klubitalomallihan perustuu ajatukseen, että niin kuntoutujat kuin henkilökunta ovat kaikki yhteisön jäseniä ja kaikki päätökset tehdään konsensusperiaatteella. Tarkoituksena on ottaa huomioon kaikkien Klubitalon kuntoutujajäsenten näkemykset sekä näin tukea heidän kuntoutumistaan. Klubitalojen kansainvälisten standardien mukaan kaikilla jäsenillä on myös sekä oikeus että velvollisuus osallistua päätöksentekoon. Siksi Klubitaloissa tapahtuva päätök-

senteko ja sitä motivoiva pyrkimys kaventaa valtaeroja ammattilaisten ja kuntoutujien välillä tarjoaa hedelmällisen mahdollisuuden tarkastella kuntoutujien osallisuuden toteutumista. Ja koska me molemmat kirjoittajat toimimme klubitalokentässä, keskityimme seuraavassa tarkastelemaan tämän aihepiirin artikkeleita.

Haasteena vaikeneminen ja vastarinta

Kirjan ensimmäinen temaattinen kokonaisuus keskittyy asiakkaiden hiljaisuuteen ja vastarintaan päätöksenteossa sekä siihen, miten työntekijät pyrkivät ratkomaan tästä syntyviä haasteita. Sen ensimmäisessä artikkelissa (Promoting Client Participation and Constructing Decisions in Mental Health Rehabilitation Meetings) pureudutaan esimerkiksi käytäntöihin, joiden avulla Klubitalon työntekijät fasilitoivat kuntoutujien osallistumista ja päätöksentekoa ryhmätilanteissa. Artikkelissa käsitellään myös kiinnostavaa dilemmaa, joka syntyy kuntoutujien päätöksentekoon osallistumisen edistämisen sekä heidän vaikenemisensa ja näin ilmaiseman vastarinnan välille. Artikkelissa tätä dilemmaa peilataan kiinnostavasti työntekijöiden pyrkimyksiin edistää kuntoutujien osallisuutta päätöksenteossa: kun kuntoutujia yhä enemmän rohkaistaan osallistumaan, jääkö heille mahdollisuutta niin halutessaan myös vaieta ilman, että se heikentää heidän asemaansa yhteisössä.

Artikkeli herättää kysymyksen, voisiko kuntoutujan vaikeneminen varsinkin oman arvon tunteen tai toimintakyvyn ollessa hyvin heikko liittyä tarpeeseen pysytellä tarkkailijan asemassa sen sijaan, että asettuisi valokeilaan ilmaisemalla ajatuksiaan tai toiveitaan. Menetelmällisesti kiinnostava kysymys on myös se, miten kieli- ja puhekeskeinen keskusteluanalyysi tunnistaa litteroidussa aineistossa esimerkiksi tämän intressin osallistua vuorovaikutukseen tarkkailijana. Ja kuntoutuksen ammattilaisten kannalta voi pohtia, mihin tarkkailijan kokemus osallisuudesta voi perustua ja onko sitä edes mahdollista edistää kuntoutuksessa?

Kolmessa muussa ensimmäisen temaattisen kokonaisuuden artikkelissa tarkastellaan

muun muassa ADHD-diagnoosin saaneen lapsen osallistumista omaa hoitoaan koskevaan päätöksentekoon, asiakkaan osallistumista muutostavoitteiden asettamiseen kognitiivis-behavioraalisisessa terapiassa sekä potilaiden hoitopäätöksiin kohdistamaa vastarintaa, joka ei kuitenkaan avoimesti kyseenalaista psykiatrin auktoriteettia.

Tasapainoilua yksilöllisen ja yhteisen välillä

Toisessa artikkelikokonaisuudessa keskitytään siihen, miten asiakkaat toimivat päätöksenteossa aloitteentekijöinä sekä siihen, miten psykiatrian ammattilaiset puolestaan vastaavat heidän aloitteisiinsa. Näissä kolmessa artikkelissa tuodaankin monipuolisesti esiin ammattilaisten haasteet toisaalta vahvistaa asiakkaiden toimijuutta ja toisaalta varmistaa omien ammatillisten velvoitteidensa toteutuminen. Tätä haastetta tarkastellaan esimerkiksi kuntoutujien ehdotuksiin suhtautumista ja siinä ilmenevää tasapainoilua käsittelevässä artikkelissa (Taking a Proposal Seriously: Orientations to Agenda and Agency in Support Worker's Responses to Client's Proposals). Artikkelissa kuvataan ja analysoidaan vuorovaikutusta, joissa työntekijät pyrkivät ottamaan kuntoutujien ehdotukset "vakavasti" ja samalla huolehtimaan siitä, että jokaisen jäsenen näkemykset, ideat ja ehdotukset tulevat kuulluiksi yhteisiä päätöksiä tehtäessä.

Ryhmätilanteessa työntekijä saattaa esimerkiksi hidastaa päätöksen tekemistä, jotta kaikilla olisi mahdollisuus osallistua siihen. Hän voi myös mahdollistaa tai heikentää kuntoutujien osallistumista päätöksentekoon avaamalla tai sulkemalla heiltä tiedon sekä näkökulmien jakamisen mahdollisuuksia vuorovaikutuksessa. Artikkelissa todetaankin työntekijän tasapainoiluvan sen suhteen, miten hänen tulisi sekä noteerata yksittäisen kuntoutujan ehdotus ja suhtautua positiivisesti hänen aloitteellisuuteensa että yrittää saada muutkin kuntoutujat osallistumaan keskusteluun ja yhteiseen päätöksentekoon. Jossain tilanteessa työntekijä esimerkiksi innostui ja keskittyi kehuaan kuntoutujan ehdotusta, mikä sai muut osallistujat

näkemään asian jo päätettynä ja sulki heidät ulos keskustelusta. Tämä sai aikaan myös sen, että ehdotuksen tehnyt kuntoutuja jäi ikään kuin yksin vastuuseen päätöksestä.

Toisessa tilanteessa työntekijä taas pidättäytyi ilmaisemasta samanmielisyyttä ensimmäisen ehdotuksen suhteen ja sen sijaan rohkaisi muita kuntoutujia kertomaan ajatuksiaan aiheesta. Tämä sai ehdotuksen tekijän ajautumaan keskustelussa eräänlaiseksi altavastaajaksi, jonka ehdotus unohtui keskustelun edetessä. Kolmas toimintatapa oli se, että työntekijä sekä ilmaisi innostusta ja samanmielisyyttä ehdotusta kohtaan että esitti omia ideoitaan kyseisen ehdotuksen pohjalta. Tästä seurasi, että myös muut alkoivat tuoda esiin ehdotusta täydentäviä ideoitaan, jolloin päätökseen edettiin vaihe vaiheelta. Artikkelissa kuvatus perusteella yhteinen päätöksenteko vaatii Klubitalojen työntekijöiltä kykyä oman ja yhteisen toiminnan reflektointiin sekä valmiutta tämän pohjalta suunnata prosessia, mikä on myös ryhmämuotoisessa kuntoutuksessa tärkeää.

Diskurssien hyödyntäminen konsensuksen tavoittelussa

Kirjan kolmannen temaattisen kokonaisuuden muodostavissa neljässä artikkelissa keskitytään siihen, miten päätöksenteossa kieleen perustuvat diskursiiviset resurssit tuodaan yhteen vuorovaikutuksen ideologisen, normien ja arvojen muodostaman perustan kanssa. Joskus tämä diskurssien ja ideologioiden kytkeytyminen voi päätöksenteossa paradoksaalisesti toteutua myös niin, että hyödynnetään arvopohjaltaan jopa toisilleen vastakkaisia ideologisia aineksia.

Esimerkiksi konsensusperustaista päätöksentekoa Klubitalossa käsittelevässä artikkelissa (Standards of Interaction in Mental Health Rehabilitation: The Case of "Consensus-based Decisions") keskitytään siihen, miten Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teorian mukaiseen konsensusideaaliin perustuva päätöksenteko ilmenee Klubitalolla tapahtuvassa vuorovaikutuksessa ja kuinka erimielisyyttä käsitellään päätöksentekoprosessissa. Aineisto koostuu Klubitaloilla videoituista kuntoutujien ja työntekijöiden

keskusteluista, joissa tarkoituksena on saada aikaan jokin yhteinen päätös.

Analyyysin perusteella konsensusperustainen päätöksenteko Klubitaloissa perustuu erimielisyyksien hallintaan eli keinoihin löytää yhdessä sellainen vaihtoehto ja päätös, jota kukaan ei vastusta. Artikkelissa kuvataan, miten työntekijä sekä pohjustaa yhteistä päätöksen tekoa että sen saavuttamisen jälkeen kuvailee osallistujille vielä kerran siihen johtaneen prosessin. Hän ikään kuin vakuuttaa päätöksen perustuvan yhteiseen pyrkimykseen ja samalla nostaa lopputuloksen vielä kerran yhteisesti arvioitavaksi. Näin toimimalla hän pyrkii sekä kaventamaan kuntoutujien osallistumisvalmiuksiin liittyviä eroja että sovittamaan päätöksenteon etenemisen konsensusideaalin mukaiseksi. Paradoksaalisesti hän voi kuitenkin samalla pyrkiä edistämään sitä, että keskustelussa nousisi esiin tietynlaisia vastauksia.

Keskustelun suuntaaminen konsensusideaalin mukaisesti osallistumisvalmiuksiltaan heterogeenisessä ryhmässä onkin usein varsin haastavaa ja edellyttää kirjoittajien mukaan tietynlaista metahallintaa. Tämä haaste on osallisuuden näkökulmasta keskeinen muussakin ryhmämuotoisessa kuntoutuksessa. Artikkelit saakin pohtimaan, miten työntekijän ja asiakkaan välinen vuorovaikutus kuntoutusryhmässä tapahtuvassa päätöksenteossa voi toteutua niin, että siihen eri lähtökohdista ja erilaisin valmiuksin osallistuvat kykenevät kaikki tavoittelemaan konsensusta mutta samalla niin, ettei ammattilaisen pyrkimys tukea tai suunnata prosessia tee konsensuksesta näennäistä.

Reflektion aineksia kuntoutuksen ammattilaisille

Lopuksi voikin todeta, että kirjan artikkelien perusteella klubitalomalliin sisältyvän konsensusideaalin toteuttaminen talojen päätöksenteossa on usein haastavaa ja ehkä juuri siksi ensisijaisesti työntekijöiden vastuulla. Aidosti yhteinen päätöksenteko edellyttää kaikilta kuntoutuskentän työntekijöiltä hyviä vuorovaikutustaitoja ja valmiutta niin oman kuin asiakkaiden toiminnan reflektointiin. Kirjan artikkelit eivät luonnollisesti

tarjoa näihin haasteisiin valmiita vastauksia tai ratkaisuja. Niistä voi kuitenkin löytää elävää peilipintaa oman toimintansa tarkasteluun hiukan etäämpää ja haastaa näin omia rutiinejaan sekä arkiajattelua. Tämän uskoisi kiinnostavan paitsi Klubitaloissa myös muissa mielenterveys- ja kuntoutuspalveluissa työskenteleviä, jotka pyrkivät vahvistamaan asiakkaidensa osallisuutta palveluissa ja ennen kaikkea heitä koskevassa päätöksenteossa.

Kirjan artikkelit synnyttävät siis runsaasti hedelmällisiä pohdintoja. Ainoa hankaluus syntyy siitä, että suomenkielisen, akateemisen esitystavan ja keskusteluanalyysin suhteen etäisemmän lukijan voi olla hetkittäin vaikeaa päästä sisään tutkijayhteisölle suunnattuun esitystapaan ja keskusteluanalyysin englanninkieliseen terminologiaan. Toisaalta ainakin Klubitalo- ja koskevia tuloksia on artikkeleiden kirjoittajien toimesta ansiokkaasti kuvattu talojen jäsenille ja henkilökunnalle yleistajuisten kirjoitusten ja esitysten avulla.

**Outi Hietala, VTT, projektipäällikkö,
Suomen Klubitalot ry**

**Päivi Lepistö, YTM, projektipäällikkö,
Suomen Klubitalot ry**